

HOKAND (FERGANA) HANLIĞI'NDA BÜROKRASİ İÇİN YARIŞAN İKİ TÜRK BOYU: KIPÇAKLAR VE KIRGIZLAR

İlker TÜRKMEN*

Özet

Türkistan coğrafyasının kalbi olarak nitelendirilen ve çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapan Fergana Vadisi'nde, XVIII. yüzyılın başında Hokand Hanlığı ismiyle bir Türk devleti kuruldu. Başlangıçta Özbek (Ming) hanedanlığı tarafından kurulan bu hanlık, süreç içerisinde farklı bir özellik kazanmıştır. Özellikle askeri alanda etkili olan Kırgızlar, sayıca kalabalık olduklarından Hokand Hanlığı'nın Kırgızların hanlığı olarak anılmasını sağlamışlardır. Bu devletin kurulmasında önemli rol oynayan Kırgızlar, süreç içerisinde Kıpçaklara karşı amansız bir bürokrasi yarışına giriştiler. Hangi şehzadenin tahta çıkması gerektiğini bu iki boy belirlemekteydi. Onların desteklemedikleri han, kısa süre içerisinde tahtını kaybediyordu. Ne Buhara Hanlığı'nın düşmanca tutumu ne de Rusya'nın tehditvari yaklaşımları bu iki Türk boyunun birlikte hareket etmesine etki etmiştir. Geniş çaplı bir araştırmaya konu olabilecek bu bürokrasi yarışı, çalışmamızda kısaca değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hokand Hanlığı, Kırgızlar, Kıpçaklar, Müslumankul, Hudayar Han.

THE TWO TURKISH LENGTHS COMPETING FOR BUREAUCRACY IN THE KHANATE OF HOKAND (FERGHANA): KIPCHAKS AND KYRGYZ

Abstract

In the Fergana Valley, which is considered as the heart of Turkestan geography and home to various civilizations, a Turkish state was established under the name of Khanate of Hokand at the beginning of the 19th century. Originally founded by the dynasty of Uzbek (Ming), this khanate has gained a different character in the process. The Kyrgyz, which was particularly influential in the military field, provided that the Hokand Khanate was called Khanate of Kyrgyz because of they were crowded. The Kyrgyz, who played an important role in the establishment of this state, embarked on a ruthless bureaucracy race against Kipchaks in the process. These two lengths determined which prince should rise to the throne. Neither the hostile attitude of the Bukhara Khanate nor did the threatening approach of Russia influence the movement of these two lengths. This bureaucracy race, which may be the subject of a large-scale research, was briefly evaluated in our study.

*Dr., Email: turkmen_1987@hotmail.com

Key Words: Hokand Khanate, Kyrgyz, Kipchaks, Müslumankul, Hudayar Khan.

Giriş

Bir bölgenin tarihi yapısını etkileyen en önemli unsur, coğrafi konumudur. İnsan yaşamı için elverişli olan bölgelerin tarihi, yüzyıllar boyu biriken medeniyetlerin en açık fotoğrafıdır. Bu açıdan baktığımız zaman Fergana Vadisi'nin sahip olduğu tarih, araştırmacıları kendine hayran bırakacak şekilde zengin bir galeriye sahiptir. Yüzyıllar boyunca değişik milletlerin hâkimiyet sahası içerinden kalmış olan vadinin kaderini belirleyen etnik unsur; Türkler olmuştur. Hunlar döneminden itibaren vadiye görülmeye başlayan Türk kimliği, Göktürkler zamanında daha da yoğunlaşmıştır.

VII. yüzyılda vadinin hâkimiyetini ele geçiren II. Göktürkler, fetih hareketleri için gelen Araplara karşı mukavemet gösteren en önemli unsur olmuşlardır. Göktürkleri yıkarak onun yerini alan Uygurlar yüz yıl kadar hâkimiyet sürmüş, o da yerini Kırgızlara bırakmıştır. Bir asır kadar hâkimiyet sürmüş olan Kırgızlar Devleti'nin de yıkılmasıyla birlikte, bu topluluğun bir kısmı Ötüken ve çevresinde kalmış bir kısmı da Fergana Vadisi dolaylarına göç etmiştir. X. yüzyılda Karahanlılar Devleti ile birlikte, Türklerin İslam dinini daha hızlı bir şekilde kabul etmeye başlamasıyla vadi, İslâmi bir kimliğe kavuşmuştur. XI. ve XII. yüzyıllarda Selçuklu hâkimiyetinde kalan vadi, XIII. yüzyılda Moğollar tarafından ele geçirilmiştir.

Timur'un Maverâünnehir'de hâkimiyeti ele alması ile birlikte vadinin ihtişamı büyümüş, çeşitli milletlerin yerleştiği mamur kentlere sahip olmuştur. Timur'un ahfadından olan Babür'ün, Özbek Han'ın soyundan gelen Şeybani Han'a kaşığı verdiği hâkimiyet mücadelesini kaybetmesinden sonra vadedeki Özbek nüfusu artmıştır. Şeybani Hanlığı'nın, Safevi hükümdarı Şah İsmail tarafından yıkılması ile birlikte, yerinde Buhara Hanlığı kurulmuştur. Buhara Hanlığı kendi bünyesinden iki büyük hanlık çıkarmıştır. Bunlardan birisi XVI. yüzyılda kurulan Hive Hanlığı iken, diğeri XVIII. yüzyılın ilk yarısında kurulan Hokand (Fergana) Hanlığı'dır. Kırgızların Fergana Vadisi dolaylarına göç etmesindeki en büyük etkenlerden birisi de Cungarların (Kalmukların) XVII. ve XVIII. yüzyılda Tanrı Dağlarının kuzeyinde hâkimiyet kurmasıdır.¹

Hokand Hanlığı'nda Kırgızlar ve Kıpçakların Rekabeti

1709 yılında Aşirkul oğlu Şahrüh, Hokand Hanlığı'nı kurdu. O, bu devleti kurarken Fergana Vadisi'ndeki diğer beylerin desteğini alması gerektiğini biliyordu. Bu amaç için öncelikli

¹Timur Beisembiev, *Migration in The Qoqand Khanate in Eighteenth and Nineteenth Centuries*, JCAS (The Japan Center For Area Studies) 9, Osaka, Japan, 2009, s. 36.

olarak Hocend hâkimi olan, Kırgız² boyuna mensup Akbota'nın desteğini almayı uygun gördü. Neredeyse bütün devletlerde olduğu üzere, sağlam bir iş birliğinin oluşabilmesi için izdivaç yolu en iyi yöntemdi. Şahruh da böyle düşünmüş olacak ki Kırgız hâkimi olan Akbota'ya kızını vermiştir. Akbota da diğer karısından olan kızını Şahruh'un oğlu Abdurrahim Bek ile evlendirdi.³Şahruh'un böyle bir girişimde bulunması, devlet kurulurken Kırgızların da yönetime ortak olamaya başlaması anlamına geliyordu. ⁴ Hokand Hanlığı'nın askeri gücünü oluşturanlar da zaman içerisinde çoğunlukla Kırgızlar olmuştur.⁵

Şahruh'un oğlu Abdurrahim Bek ile Akbota'nın arası iyi değildi. Bunun sebebi de Akbota'nın Abdurrahim Bek'e karşı başarısız bir suikast planı düzenlemesiydi. 1721 yılında Şahruh öldüğü zaman tahta geçen Abdurrahim Bek, kayın babası Akbota ve iki oğlunu öldürerek Hocend şehrini sınırlarına dâhil etti.⁶ Bu olay, Hokand Hanlığı içerisindeki Kırgızların nüfuzunun kırılmasına sebep olmuş olsa da Hokand hanları ile Kırgızlar arasındaki iş birliği uzun yıllar devam etmiştir.⁷

1741 ve 1750 yılları arasında Fergana Vadisi'ni ve dolayısıyla Hokand Hanlığı topraklarını istila üzere gelen Kalmukların (Cungarların) saldırıları oldukça şiddetli olmuştur. Bu saldırılar olurken Hokand Hanlığı tarafında yer alan Batur Kıpçak isimli bir cengâverin destansı mücadelesi, Kalmuk saldırılarının bertaraf edilmesinde halkı cesaretlendirdiği için önemli bir rol oynamıştır.⁸ Ayrıca Kalmuklara karşı verilen bu mücadelede Kırgız ve Kıpçaklar ortak hareket etmişler Hokand Hanlığı'nın yanında yer almışlardır.⁹

1750'li yıllarda Hokand Hanlığı içerisindeki taht kavgaları yaşanırken, bu kavgalara Kırgız beylerinin de dâhil olduğunu görüyoruz. Erdana Bek'e karşı Bababek'i destekleyen Kırgızlar, Erdana'nın başa geçmesiyle birlikte siyasi nüfuzlarını bir süreliğine kaybetmişlerdir. Fakat onların etkinliği orduda da kendisini hissettiriyordu. Kırgızların askeri anlamdaki etkisinin en önemli

² Kırgız isminin etimolojisi ile ilgili birçok görüş ileriye sürülmektedir. En yaygın görüş ise; Kırgız adının "Kırk-gız (guz)" adlarının birleşmesiyle ortaya çıktığıdır. Kırgız toplumunun Kırk-gız/ Kırk-Oğuz yani Kırk boydan meydana geldiği izah edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Saray, *Modern Kırgızistan'ın Doğuşu*, TİKA Yayınları, Ankara, 2004, s. 14.

³Osmonov Ö. C., *Kırgızistan Tarihi: Bayırkı Doordon Azırkı Mezgilge Çeyin*, Bişkek, 2014, s. 182, Döölötbek Saparaliyev, *XVIII. Yüzyılda Kırgızlar ile Özbeklerin Sosyal ve Siyasi İlişkileri*, Çev. Abdrasul İsakov, Akademik Bakış Dergisi 4/8, Yaz 2011, s. 142.

⁴ Üçler Bulduk, *Hokand Hanlığı ve İbret'in Fergana Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara, 2006, s. 16.

⁵ Saadettin Gömeç, *Kırgız Türkleri Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara, 2011, s. 93.

⁶ Bulduk, a.g.e., s.17.

⁷ Saray, a.g.e., s. 42

⁸ Bulduk, a.g.e., s.18.

⁹ Dinçer Koç, *Rus Elçilik Raporlarına Göre Hokad Hanlığı: XIX. Yüzyılın İlk Yarısı*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 21.

işareti, güney Kırgızların idaresini elinde bulunduran Kubat Bek'in öncülüğünde oluşturulan Hokand-Kırgız ordusunun Erdana Bek'in de desteğini almasıdır.¹⁰

XIX. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde Hokand Hanlığı gücünün zirvelerini yaşıyordu. Art arda gelen güçlü hanlar sayesinde ülke toprakları oldukça genişlemiş durumdaydı. Onların bu başarılarının arkasında Kırgızların desteğinin olması ise diğer önemli bir konuydu.¹¹ Hokand Hanlığı'na en parlak dönemini yaşatan ve Kaşgar'a yaptığı sefer ile gazi unvanını alan Muhammed Ali Han (Madelî Han), ezeli düşman olan komşu Buhara Hanlığı'nın Emiri Nasrullah tarafından 1841'de sebepsiz yere öldürüldü.¹² Hokand Hanlığı'nın yönetimini ele geçiren Nasrullah, bir kukla yönetici olarak İbrahim Hayal'ı tahta çıkarmıştır. Kırgız ve Kıpçak¹³ boyları Fergana Vadisi'nde oldukça güçlüydüler. Onlar bu durumdan elbette ki oldukça rahatsızdılar. Nitekim çok geçmeden Kırgızlar yeni bir yönetici aramaya başladılar. Onların bu arayışı fazla sürmedi ve Âlim Han'ın oğlu olan Şirali'yi han olarak seçtiler. Şirali'nin hanımı Kırgız boyuna mensuptu.¹⁴ Hanımının etkisinde kalmış olacak ki Şirali'nin hâkimiyeti dönemi başlayınca Kırgızların bürokrasideki üstünlüğü gözle görülür bir şekilde arttı.¹⁵

Fakat Fergana Vadisi'nde kalabalık bir nüfusa sahip olan Kıpçakların bunu kabullenmek gibi bir niyeti yoktu. Onlar da hemen karşı bir hamle gerçekleştirerek kendi adamlarını devlet kademesine getirmenin yollarını aradılar. Nitekim Kıpçak boyuna mensup olan Müslümankul'un Şirali Han tarafından ordunun başına "binbaşı" olarak görevlendirmesi Kıpçakların isteklerinin yerine gelmesi anlamına geliyordu. Müslümankul askeri yapının başında bulunmakla birlikte, devletin idaresini gizliden gizliye ele almış durumdaydı. Kırgızlara devlet kademelerinde önemli görevler veren Şirali Han'ın devletin idaresinden çekilmesi, onun birinci planı olmuştu. Bunun için fırsat kollayan Müslümankul, bu fırsatı bulmakta pek de fazla zorlanmamıştır. 1845'te Oş şehrinde bir isyanın ortaya çıkması ona bu fırsatı sunmuştur. Binbaşı olan Müslümankul, büyük bir ordu ile isyanı bastırmak üzere devlet merkezine yaklaşık 300 km uzaklıkta olan Oş'a gitti. Biliyordu ki o devlet merkezini savunmasız bırakırsa, Şirali Han muhalifleri tarafından öldürülecekti. Nitekim

¹⁰Bulduk, a.g.e., s.19.

¹¹ Saray, a.g.e., 43.

¹² Bu konuyla ilgili olarak araştırmalarımız sonucunda vardığımız kanaat: Buhara Hanlığı'nın böyle bir olayı gerçekleştirmesindeki asıl unsur kıskançlıktır. Hokand Hanlığı'nın Kaşgar'a sefer düzenlemesi ve Çin'i kısmen de olsa vergiye bağlaması Nasrullah'ı kıskandırmıştır. Niyetini açıkça ortaya koyamayan emir, yalan haberler ortaya atarak Muhammed Ali Han'ın ahlaksız işler yaptığı ve dinden çıktığını ileri sürmüştür. Bu sayede de kendisine karşı oluşabilecek muhalefeti, insanların dini hassasiyetini kullanarak bertaraf etmiştir.

¹³ Kıpçak adının telaffuzu dillere göre farklılık gösterse de taşıdığı anlam genel itibarıyla "sarı, sarımsı, solgun" şeklindedir. Kıpçak ismi ilk olarak Rus yıllarında geçmekte olup Türkmen, Peçenek ve Uzlar'la aynı kavimden oldukları vurgulanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muallâ Uydu Yücel, Kıpçaklar, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 25. Ankara, 2002, s. 420.

¹⁴ Koç, a.g.e., s. 50.

¹⁵ Bulduk, a.g.e., s.23-24.

onun planları şaşmadı ve muhalifler Şirali Han'ı katlettiler. Onun yerine tahta kaçak olarak yaşayan Murad Han geçti. Fakat Murad Han Müslümankul'un taraf olabileceği bir hükümdar değildi.¹⁶

Müslümankul için öyle bir aday gerekliydi ki bu aday onun söylediklerinden çıkmayacak, devleti yönetebilecek kabiliyeti olmayacaktı. Bu sayede Müslümankul, devletin idaresini kendi ellerine alabilmeliydi. Bunun için seçtiği şehzade adayı Hokand Hanlığı'nın kaderini belirleyecekti. Şirali Han'ın beş oğlundan birisi olan Hudayar bu görev için oldukça uygundu. Hem yaşının küçük olması hem de yönetici kabiliyetinin kendine bahşedilmemesinden dolayı, resmîyette yönetici olup fiiliyatta devlet yönetiminden bir haber olabilecek birisiydi. Müslümankul bunu fark etmiş olacak ki kendi kızını henüz çocuk yaşta olan Hudayar ile evlendirerek Hokand Hanlığı'nın idaresini resmi olarak olmasa da fiili olarak ele geçirmişti.¹⁷ Bu taht değişikliği aynı zamanda Kıpçakların hâkim duruma gelmesi anlamına geliyordu.¹⁸ Kırgızlar bu olaya sessiz kalacak değillerdi. Kıpçakların güç kazanması ve devlet kademelerindeki önemli yerlere getirilmesi büyük bir infiale yol açtı. Küçük yaşta olan ve devlet yönetme konusunda hiçbir tecrübesi bulunmayan Hudayar Han, halkın bu şikâyetlerini duysa da pek fazla ciddiye almıyordu. Devleti idaresi ile ilgilenen asıl kişi Müslümankul olduğu için şikâyet merci de o oluyordu. Ayrıca halktan alınan vergilerdeki adaletsizlik de halkı canından bezdirmişti.¹⁹

Müslümankul'un ve onun tarafında olan Kıpçakların zulmünden kurtulmak isteyenlerin başında Kırgızlar gelse de, Fergana Vadisi'ndeki diğer Türk boyları da onlara karşı gün geçtikçe kinleniyorlardı. Yerli halkın elinden zorla alınan arsalar Kıpçaklara veriliyordu. Kıpçakların dışındaki ahalinin kullandığı sulama suyuna yüksek oranda vergiler konulmuştu. İzinsiz kesilen ağaçlar, başlık parası ödemeksizin kız almalar ve diğer yolsuzluklar bir birini takip etti. Kıpçakların iki yıllık süre zarfında yaptıkları bu zulme karşı ilk büyük isyan, Taşkent'in nüfuzlu şahsiyetlerinden biri olan ve dokumacılıkla uğraşan Muhammed Yusufbay'ın öncülüğünde Taşkent'te cereyan etti.²⁰ Bu isyan sonucunda Hokand Hanlığı'ndaki Kıpçak etkisi azaldı. Kıpçaklar kendi aralarında da anlaşmazlığa düştüler.²¹

Sonunda Hudayar Han'ın yaşının biraz daha ilerlemesiyle, Müslümankul'un yetkilerinin kısıtlanması gerektiğine karar verdi. Asıl han olanın kedisi olduğunu göstermesi gerekiyordu. Han, naibinin yetkilerinin bir kısmını elinden aldı. 1853 yılında da bütün Kıpçakların öldürülmesi

¹⁶Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 1995, s. 37-38, Koç, a.g.e., s. 52.

¹⁷S. Frederick Starr, *Ferghana Valley; The Heart of Central Asia*, New York, 2011, s. 35.

¹⁸Mary Holdsworth, *Turkestan in The Nineteenth Century: A Brief History of The Khanates of Bukhara, Kokand and Khiva*, Oxford, 1959, s. 6.

¹⁹Bulduk, a.g.e., s.25.

²⁰Viladimir Petrovich Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskago Hanstva*, Kazan, 1886, s. 168.

²¹Koç, a.g.e., s., 54.

konusunda bir buyruk verdi. Onun emri üzerine Kıpçakların birçoğu öldürüldü.²² Fakat uzun süredir yetkiyi elinde bulunduran Müslümankul bu durumu kabullenemedi. Yeniden güçlenebilmek için ihanet boyutuna varan bir girişimde bulunarak Ruslar ile işbirliği yapma yoluna gitti. Bu tarihlerde Ruslar, Akmesjid Kalesi önlerine kadar gelmişler ve bekliyorlardı. Onun bu işbirliğinin duyulması, Özbek ve özellikle Kırgız boyları arasında infiale sebep oldu. Kıpçaklara karşı kin besleyen halk bu durumu fırsata çevirdi. Bu başkaldırı sırasında yaklaşık 20 bin Kıpçak öldürüldü ve malları da yağmalandı. Ayrıca onların toprakları müsadere edildi.²³ Bu karışıklıkların faturasını ödeyen aslında Hokand Hanlığı'nın ta kendisiydi. Oldukça stratejik bir konumda bulunan ve Türkistan coğrafyasının kapısı olarak da nitelendirilen Akmesjid Kalesi, bu karışıklık döneminde Ruslar tarafından bir çırpıda işgal edildi. İleriki tarihlerde Kaşgar'ın hanı olacak olan Yakup Han'ın²⁴ destansı mücadelesine rağmen, destek ekip gönderilmediği için kale ebediyen kaybedilmiştir.²⁵

1858 yılında tahta geçen Malla Han, yönetime karşı küskün olan boyların gönlünü almak için bir takım faaliyetlerde bulundu. Kendisi tahta çıkarken yardımcı olan Kıpçaklara karşı bir vefa borcu olduğunu düşünüyordu.²⁶ Hudayar Han döneminde müsadere edilen topraklar Kıpçaklara geri iade edildi.²⁷ Fakat Malla Han'ın Kıpçaklara karşı ılımlı bir politika takip ediyor olması, bu kez de Kırgızların ona karşı kinlenmesine sebep olmuştur.²⁸

Hokand Hanlığı için buhran yılları olarak tabir edilen bu dönemde, devlet siyaseti değil boy siyaseti hâkim durumdaydı. Güç yarışı içerisine girmiş olan boylar, dış tehditleri görmezden gelerek iç siyaseti belirliyordu. Hükümdar hangi tarafa yakın siyaset takip edilirse, diğer tarafın isyanı ile karşılaşır ve tahtını kaybediyordu. Nitekim 1862'de Malla Han'a karşı isyan eden Kırgızlar onu öldürerek yerine 14 yaşındaki Şah Murad'ı geçirmişlerdir. Bu yaşta bir Han'ın devleti yönetemeyeceğini onlar da iyi biliyordu. Rusya kuzeyden yaklaşırken, Buhara Hanlığı doğudan düşmanlıklarını sergilerken 14 yaşında bir hükümdar ne yapabilecekti ki? Bu yeni hanın devletin başında sadece resmiyette olduğu ortadaydı. Onun naibi olan Alimbek devleti yöneten ve dış siyaseti belirleyen asıl kişiydi.²⁹ Ama onun da devleti yönetme süresi, devlet içerisindeki boyların çıkarlarına hizmet ettiği süre ile sınırlıydı.³⁰ Nitekim Alimbek'e karşı kin besleyen bir

²²Kanıbek Masakov, *Kırgız Handığı XVIII-XIX. yy.*, Bişkek, 2011, s. 19.

²³Starr, a.g.e., s. 36.

²⁴Yakup Han, Taşkent muhasarası sırasında ordu kumandanı olan Alimkul tarafından Kaşgar'a gönderilmiştir. Alimkul'un onu göndermesinde farklı gayeler olduğu belirtilmektedir. En güçlü iddia ise: Alimkul'un Yakup Han'ı kendisine rakip olarak görmesidir.

²⁵Bulduk, a.g.e., s.26.

²⁶Koç, a.g.e., s., 57, Masakov, a.g.e., s. 20.

²⁷Bulduk, a.g.e., s. 27.

²⁸Starr, a.g.e. s., 35.

²⁹Osmanov Ö.C., Mirzakmatova A. C., *Kırgızistandın Tarihi: Urunttuu Uçurlar (XIX. K. Ortosunan Azırkı Mezgilge Çeyin)*, Bilim-Kompyuter, Bişkek, 2012, s. 22.

³⁰Bulduk, a.g.e., s. 28.

grup (özellikle Kıpçaklar ve onların yanındaki Kırgızlar) onu ve diğer devlet adamlarını öldürdüler ve genç padişahı yalnız bıraktılar. Bu suikastı düzenleyenlerden birinin de bürokraside önemli bir yeri olan Alimkul olduğu söylenmektedir.³¹ Nitekim Alimbek'in ölümü üzerine gerçekleşen taht değişikliğinden sonra, yeni hanın naibi de Alimkul olmuştur.

Buhara Emiri'nin desteğini arkasına alan Hudayar Han tekrardan tahtı ele geçirmek için girişimde bulundu. Margilan hâkimi olan Molla Alimkul'un da desteğiyle Hudayar Han tekrar başa geçti. Fakat hem Kıpçak hem de Kırgız beylerinin desteğini arkasına alan Alimkul, yönetim konusunda tecrübesiz olan ve Buhara'nın oyuncağı haline gelen Hudayar Han'a verdiği desteği bir anda kesti. Onun bu hareketi ile zor durumda kalan Hudayar Han, her zorda kaldığı zaman yaptığı gibi Buhara Emiri Muzafferiddin'den yardım istedi. Buhara Emiri talebi cevapsız bırakmadı fakat Alimkul'un kuvvetleri oldukça güçlüydü. Neticede Hudayar Han tekrardan sığınağı olan Buhara'ya kaçtı. Yerine Malla Han'ın kardeşi Sarımsak'ın 12 yaşındaki (bazı kaynaklarda 16) oğlu Şah Murad Seyid Han (1863-1865) geçirildi. Alimkul da onun naibi olarak devlet yönetimini fiilen ele geçirdi.³²

Alimkul devlet yönetimi konusunda oldukça tecrübeli biriydi. Etrafını saran bürokrasi ağını temizlemek için uğraşırken bir taraftan da Buhara ve Rusya'nın saldırgan tutumlarına karşı koymaya çalışıyordu. İçerde ise Kıpçak ve Kırgız beylerinin bitmek bilmeyen istekleri onu oyalıyordu. Hangi tarafa biraz ılımlı yaklaşırsa diğer taraf isyan ediyor devleti sarsıyordu. Öncelikle saray entrikalarıyla meşgul olmak dışında bir şey yapmayan şeyh ve mollaları idam ederek çevresini temizledi. Daha sonra da nüfuzlu Kıpçak ve Kırgızları Rus cephesine sürerek onlardan kurtulma yoluna gitti. Kendisi de "Emiri Leşker" unvanı alarak başkumandan olup ordunun başına geçti.³³ Onun bu faaliyetleri, Hokand Hanlığı'nda güçlü bir idareci olursa bazı yanlış giden uygulamaların değişebileceğini göstermektedir.

Alimkul'un 1865'te Taşkent muhasarası sırasında ölmesiyle Hokand Hanlığı'ndaki iktidar mücadelesi yeniden alevlendi. Fiili olarak devlet yönetiminde bulunmayan Şah Murad, Buhara Emiri tarafından yakalandı ve Çizak'ta bir süre esir hayatı yaşadktan sonra 1867'de idam edildi.³⁴ Hudayar Han tekrardan son kez başa geçti. Ama onun yönetimi ne Kıpçaklar ne de Kırgızlar tarafından hoş karşılanıyordu. Yıllardır bir biriyle mücadele eden Kırgızlar ve Kıpçakların birçoğu

³¹Özkön Saalayev, *Kırgız Elinin Tarihi İnsandarı*, Biyiktik Plyus, Bişkek, 2018, s. 59.

³²Starr, a.g.e., s. 37.

³³ Abdülkadir İnan, *Türkistan Milli Kahramanları, Azerbaycan Yurt Bilgisi*, (1-36. Sayılar, Birleştirilmiş Tıpkı Basım), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, s. 361. (360-365)

³⁴Baymirza Hayit, *Türkistan; Rusya İle Çin Arasında*, Otağ Yayınları, Konya, 1975, s. 83.

Hudayar'ın yönetiminden kaçarak Kaşgar'a (Yakup Bey'in Çin'e karşı verdiği bağımsızlık mücadelesine katılmak üzere) gittiler.³⁵

Hem Buhara'nın hem de Rusya'nın desteği Hudayar'ın arkasındaydı. Sadece tahtını düşünen Hudayar'ı, sevmeyen de kendi öz halkıydı. Onların gözünde Hudayar Han, devletinin istikbalini kendi istikbaline değişen biriydi. Hudayar Han, Rusya'nın her dediğini yapan, halkının ezilmesine göz yuman, vergi koymada sınır tanımayan biri haline gelmişti. O'nun adaletsiz yönetimi 10 yıl daha devam edecekti. 1873'te Kırgızlar ve Kıpçaklar Âlim Han'ın torunu Polat Bek'i yanlarına çekerek bir isyan başlattılar. Bu isyan hanlığın sonuna kadar devam etti. 1876'da Oş merkezli büyük bir isyan daha ortaya çıktı.³⁶ Elbette ki her zaman yaptığı gibi Hudayar Han yine kaçmıştı. Fakat bu kez kaçtığı yer Buhara değildi. O dost bildiği Ruslara sığınmıştı. Rusya isyanı bahane ederek Hokand hanlığını işgal etti ve "*Fergana Oblastı*" şeklinde bir statü vererek topraklarına dâhil etti.³⁷

Sonuç

Cungar (Kalmuk) saldırıları sonucu siyasi otoritelerin zayıflamasıyla kurulan Hokand Hanlığı'nın iç siyaseti, hiçbir zaman durulmamıştır. Fergana gibi önemli bir vadiyi elinde bulunduran bu hanlık, çok kısa sürede büyümüş ve etrafındaki devletlere rakip olmuştur. Buhara Hanlığı, kendi topraklarında kurulduğunu düşündüğü Hokand Hanlığı'na karşı hiçbir zaman dostane bir tutum sergilememiştir. Kaşgar'a sefer düzenleyen ve Çin'i bu topraklardan uzaklaştırmayı başaran Hokand Hanlığı, ilk darbeyi de kendi soydaşı olan Buhara Hanlığı'ndan almıştır. Gücünün zirvesinde olan hanlığı yıkılma sürecine sokan Buhara olmuştur. Farklı Türk boylarının nüfuz sahibi olduğu hanlıkta, bürokrasi yarışı da amansız bir şekilde cereyan etmiştir. Devleti kuranlar Özbek (Ming) kabilesine mensup olsa da bu devlet Kırgız devleti olarak bilinmektedir. Buhara (Özbek) bir taraftan, Kırgızlar ve Kıpçaklar da diğer taraftan hanlığı yıpratarak hâkimiyet yarışı yaparken kazanan elbette ki Rusya oldu. Onların bu acımasız yarışları, kısa süreli hâkimiyetler ortaya çıkardığı için Rusya daha hızlı ve daha kolay bir işgal gerçekleştirdi. Sonuç itibariyle her iki boy da yüz yıldan fazla sürecek olan Rus esaretine girdiler. Tabii ki onlar bu esareti kabullenmediler ve birçok kez isyan ettiler. Ama bu isyanların hiç birisi onlara özgürlük yolunu açmadı.

Kaynakça

³⁵ Koç, a.g.e., s. 61.

³⁶Hamid Ziyayev, *Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele*, Çev. Ayhan Çelikkbay, TTK Yayınları, Ankara, 2007, s. 178-183.

³⁷ Starr, a.g.e., s. 71.

BEİSEMBİEV, Timur, *Migration in The Qoqand Khanate in Eighteenth end Nineteenth Centuries*, JCAS (The Japan Center For Area Studies) 9, Osaka, Japan, 2009, ss. 35-40.

BULDUK, Üçler, *Hokand Hanlığı ve İbret'in Fergana Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara, 2006.

GÖMEÇ, Saadettin, *Kırgız Türkleri Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara, 2011.

HAYİT, Baymirza, *Türkistan; Rusya İle Çin Arasında*, Otağ Yayınları, Konya, 1975.

HAYİT, Baymirza, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 1995.

HOLDSWORTH, Mary, *Turkestan in The Nineteenth Century: A Brief History of The Khanates of Bukhara, Kokand and Khiva*, Oxford, 1959.

İNAN, Abdülkadir, *Türkistan Milli Kahramanları, Azerbaycan Yurt Bilgisi*, (1-36. Sayılar, Birleştirilmiş Tıpkı Basım), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, ss. 360-365.

KOÇ, Dinçer, *Rus Elçilik Raporlarına Göre Hokand Hanlığı: XIX. Yüzyılın İlk Yarısı*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2015.

MASAKOV, Kanbek, *Kırgız Hanlığı XVIII-XIX. yy*, Bişkek, 2011.

OSMANOV, Ö. C; MİRZAKMATOVA, A. C., *Kırgızistanın Tarihi: Uruntuu Uçurlar (XIX. K. Ortosunan Azırkı Mezgilge Çeyin)*, Bilim-Kompyuter, Bişkek, 2012.

OSMONOV, Ö. C., *Kırgızistan Tarihi: Bayırkı Doordon Azırkı Mezgilge Çeyin*, Bişkek, 2014.

SAALAYEV, Özkön, *Kırgız Elinin Tarihi İnsanları*, Biyiktik Plyus, Bişkek, 2018.

SAPARALİYEV, Döölötbek, XVIII. Yüzyılda Kırgızlar ile Özbeklerin Sosyal ve Siyasi İlişkileri, Çev. Abdrasul İsakov, *Akademik Bakış Dergisi* 4/8, Yaz 2011, ss. 139-160.

SARAY, Mehmet, *Modern Kırgızistan'ın Doğuşu*, TİKA Yayınları, Ankara, 2004.

STARR, S. Frederick, *Ferghana Valley; The Heart of Central Asia*, New York, 2011.

YÜCEL, Muallâ Uydu, *Kıpçaklar, DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 25. Ankara, 2002. ss. 420-421.

ZİYAYEV, Hamid, *Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele*, Çev. Ayhan Çelikbay, TTK Yayınları, Ankara, 2007.